

ШЫН

НИИТИЛЭЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн
№ 142
(17471)

2007 чылдың
НОВАБЬ 20,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30.
Садар өртээ 4 рубль.

Национал төлевилел — амыдыралда

БЕЛЕН БОЛУР БИС

Кижилер бүрүзү дүргөн профессионал эмчи дузазы чүдөн артык херек болуп турар байдалга таварышкан боор. Хеп-хенертен аараан кижини үезинде эмнелге албан черинге чедирери — дүргөн эмчи дузазы чедирер албанның сорулгазы. Ол албанның дүргөн хөдөлгөнинден, аарыг кижиниң чүглө кадыкшылы эвес, харын-даа амы-тынының камгалаттынары хамааржыр. Ынчангаш чурттуң Президентизиниң идил үндүргөни «Чаңгыс демниг Россия» фракцияның деткээни «Кадыкшылы» мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдиң кылып чорудар хемчеглериниң бирээзи — дүргөн эмчи

дузазы чедирер албанның ажылын экижидер болгаш чурттакчы чонну эмчи ачы-дузазы чедирелгениң шынарын бедидеринче угланган. Кызыл хоорайның дүргөн эмчи дузазы чедирер станциязы бо төлевилелдиң шугуму-биле 8 тускай дерилгелиг автомашинаны, эмчи дериг-херекселдерин болгаш оргтехниканы алган. Национал төлевилелдиң боттанышкынының баштайгы түңнелдериниң дугайында бистиң корреспондентивис кадык камгалал адырының муниципалдыг албаннарының ажылдакчылары-биле чугаалашкан.

чон дээш күрүнениң сагыш-салышкыны болгаш кылып чорудуп турар ажил-херээ бооп турары өөрүнчүг.

Бистиң ажылывыска таваржып турар бергедээшкиннерни чугаалаксадым. Оларны биске дузалаар уjurлуг улустар тургузуп турары хомуданчыг. Үнүүшкүн бригадазы чедө бээрге, бажынарның дугаарлары чок, ыдым баг лаваан, чырык чок, чаагайжыт-

Чечек Бавуковна ДАВАА, кол эмчиниң оралакчызы:

— Бистиң албанның харыылап турар девискээри чүглө Кызыл хоорайны эвес, ооң кызыгаарларында дачаларны, чоокку Каа-Хем, Сесерлиг, Ээрбек суурлар болгаш «Чедер» курортун хаара туткан. Оон аңгыда орук озалондаа болурга, каяа болганы хамаанчок база барып чедер уjurлуг бис. Россия деңгели-биле чылда муң кижиге онааштыр 316 үнүүшкүннер болур болза, бисте 353 бооп турар. Ол сан-чурагалар чыл санында өзүп орав 2006 чылда 38 муң үнүүшкүн болган болза, бо чылын 40 муң ажа бээр. Кызыл хоорайда ажил-албан дептерлеринде 109 муң чурттакчылар бар деп санап турар болза,

бо «үш киттиң» дузазы-биле дүргөн эмчи дузазы чедирер албан ажылын чорудуп турар болгаш бүзүрелдиг автомашина бирги чергениң негелдези.

«Кадыкшылы» национал төлевилелдиң ачызында станцияның автопарыгының чартыы чаартынган. 10 радиостанцияның комплектизин алган бис. Ажылының шынарын көрүп тургаш, немей төлээр акшаны бо чылдың июль айдан эгелеп ап эгелээн бис. Эмчилер Новокузнецк хоорайда эмчилерниң билиин бедидер институтунда билиин бот-өөредилге-биле бедидип ап турарлар.

Чурттакчы чоннуң аразында чорудуп турар айтырышкынарна чартык чыл бурунгаар бистиң ажылывысты айтырганнарның

херек кырында бистиң санап турарывыс-биле оон хөй, азы биске оода 11 үнүүшкүн бригадазы херек бооп турар. Ажил хүннеринде 8, дыштаныр хүннерде 9 бригада доктаамал ажылдап, бир хүнде 15-20 үнүүшкүннерни кылып турар. Транспорт, харылзаа болгаш бедик мергежилдиг кадрлар

50 хуузу эки деп үнелеп турган болза, сөөлгү хонуктарның санчурагаларын алгаш көөрге, айтырганнарның 80 хуузу бистиң ажылывысты эки деп турар апарган.

Андрей Маратович САРЫГЛАР, чолаачы-санитар:
— Дүргөн дуза чедирер стан-

цияда 10 чыл ажылдап турар мен. Бо чылын чаа автомашина алдым. Эрги «УАЗ»-биле деңгээр аргажок. Чоруу чымчак, чылыг, эптиг болгаш ажылымының айы-биле шингээдип алыр уjurга таварышканым дериг-херекселдер-биле хандыртыган. Ажылывыс кошкак нервилиг кижилерге таарышпас, эң ылаңгыя орук озалондаанга чедө бергеш, чүнү-даа көөр сен... Ынчалза-даа мен кижилерге буян чедирип турарым дээш өөрүп чоруур мен.

Аржаана Сарыговна ОНДАР, анестезиолог эмчи:

— Красноярскинниң эмчи академиязын дооскаш, 2 чыл бурунгаар маңа ажылдай бердим. Эрги машинага ажылдап эгелээн турдум, бригадавыс ам чаа машинада ачы-дузаны чедирип турар бис. Ажылдаарга безин чиик, солун апарган. Когараан кижилерге дээштиг дузаны чедирер мен деп бүзүрел улгаткан. Мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдер чараш сөстөр эвес, херек кырында

тынган бажынарның эжикте-ринде кодтар, чурттакчылар айтып бериксесес, оода дуза дилеп долгапкан улус безин уткуп ажыдып бербези — бо бүгү бистиң дуза чедирер үевиске бергедээшкиннерни болдуруп турар. Чамдыкта эзирик хамаатылар меге дилег база кылгылаар.

«Эрткен чылдың декабрь айда аарымының хеп-хенертен хоочузу киргеш, дүне 24 шакта дуза дилеп, долгапкан мен. 10-15 минута болгаш, ак халаттыг кижилер чедип келгеш, мени республика эмнелгезиниң үлээп алыр черинге эккелген. Чаа автомашинаның чорунуң чымчаа аараан кижини, мени, ооң мурнунда дег силевейиң-даа эккел кады. Меңээ дуза чедирери-биле чедип келгеннерге четтиргеними илердип тур мен» деп станцияның хомудалдар дептеринде бижээн чылыг сөстөр хөй.

Юрий БУДУК-ООЛ,
Виталий Шайфуллинниң тырттырган чуруктары.

2007 чылдың III кварталында Тыва Республикада бүрүнү-биле чурттакчы чоннуң кол социал-демографтыг бөлүктөрүнүң талазы-биле болгаш чурттакчы чоннуң кижилер санына онааштыр чурттаарының эң адаккы хемчээлин доктаадырының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ
2007 чылдың ноябрь 14 № 1020 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та «Тыва Республикада чурттаарының эң адаккы хемчээлин дугайында» №1138 Хоойлузу езугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының болгаш Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының киригени-биле 2007

чылдың III кварталында Тыва Республикада бүрүнү-биле чурттаарының эң адаккы хемчээлин доктаадыр:

чурттакчы чоннуң кижилер санына онааштыр - 3745 руб.;
күш-ажыл кылып шыдаар чурттакчы чонга - 3993 руб.;
пенсияларга - 2829 руб.;
уругларга - 3515 руб.

2. Бо доктаал күштүг болган хүнден эгелеп Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 27-де «2007 чылдың II кварталында Тыва Республикада бүрүнү-биле чурттакчы чоннуң кол социал-демографтыг бөлүктөрүнүң талазы-биле болгаш чурттакчы чоннуң кижилер санына онааштыр чурттаарының эң адаккы хемчээлин доктаадырының дугайында» №758 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Бо доктаал ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар И.ЧУЧЕВ.

Интернеттен медээлер

В.ПУТИНИННИ ДЕТКЭЭН
35 МЛН. ХОЛ ҮЖҮҮ

Үш неделя дургузунда Владимир Путинни деткээни 35 млн. соңгукчуларның хол үжүүн деткички эгелекчи бөлүктөр чыып алган.

Тверьге чурттуң колдуунда бүгү девискээрлеринден келген хөй-ниити болгаш политиктиг ажылдакчыларының чыгышы болуп эрткен. Бүгү-россияның чурттуң баштынын деткир эгелекчи бөлүктөрнүң чөвүлелиниң киржикчилери декабрь 2-де Курдуманың соңгукчуларының соонда болгаш 2008 чылда президент соңгукчуларында Президентиниң ажил-чорудулгазын деткиринче россияжилерни кыйгырган кыйгырыгны хүлээп алган.

www.usnovosti.ru

ТЫВАГА ХУУСАА
БЕТИНДЕ
БАДЫЛААШКЫН
НОВАБЬ 22-ДЕ ЭГЕЛЭЭР

РФ-тиң Күрүне Думазының бешик чыгышының депутаттарының соңгукчуларының хуусаа бетинде бадылаашкыны киржи болур, шак мындыг шийтпирни республиканың Соңгукчулар комиссиязы девискээр соңгукчулар комиссияларының киригем чагыларынга дүүштүр хүлээп алганын ооң даргазы Болат-оол Ондар дыңаткан.

Чедери берге, ырак черлерге соңгукчуларның хуусаа бетинде бадылаашкыны киржи болур, шак мындыг шийтпирни республиканың Соңгукчулар комиссиязы девискээр соңгукчулар комиссияларының киригем чагыларынга дүүштүр хүлээп алганын ооң даргазы Болат-оол Ондар дыңаткан.

Чедери берге, ырак черлерге соңгукчуларның хуусаа бетинде бадылаашкыны киржи болур, шак мындыг шийтпирни республиканың Соңгукчулар комиссиязы девискээр соңгукчулар комиссияларының киригем чагыларынга дүүштүр хүлээп алганын ооң даргазы Болат-оол Ондар дыңаткан.

Чедери берге, ырак черлерге соңгукчуларның хуусаа бетинде бадылаашкыны киржи болур, шак мындыг шийтпирни республиканың Соңгукчулар комиссиязы девискээр соңгукчулар комиссияларының киригем чагыларынга дүүштүр хүлээп алганын ооң даргазы Болат-оол Ондар дыңаткан.

КАНДИДАТТАР
АРАЗЫНДА СВЕТЛАНА
МУНЗУК КИРГЕН

Новосибирскиге болуп эрткен конференцияга Сибирь федералдыг округтуң регионнарындан Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының ийги чыгышының кежигүннериниң кандидаттарын соңгаан.

Ооң ажылынга Тываның делегациязы киришкеш, республикадан РФ-тиң Хөй-ниити палатазының кежигүнүнүң кандидатына «Дерсу Узала» ачы-дуза фондунун директору Светлана Мунзукту киригем.

Түңнелинде Сибирьниң 16 регионундан 11 кандидатты саналдап киригем, оларның аразында Светлана Мунзук кирген. Сибирьден РФ-тиң Хөй-ниити палатазының кежигүнүнүң алды кижилер соңгукчулар уjurлуг Ону Хөй-ниити палатазының чаа составының бадылаашкыны тодарадыр.

Тыва Республиканың күрүне эт-хөрөгизиниң Даңзын чорударының болгаш учеттарының дугайында Дүрүмзе Капсырмалга

Майык Даңзы №
200 ч
Юридиктиг эргелиг албан черинде турар эт-хөрөгизиниң учеттарының КАРТАЗЫ

Table with columns: ч/в №, Январь 1-де байдал-биле объектилериниң медээлериниң ады, Медээлериниң тайылбыры. Rows include items like 'Юридиктиг эргелиг албан чериниң реквизиттери болгаш кол-кол медээлери', 'Учуртукчузу', 'Кол бухгалтер', etc.

2 көзээ.

ӨСКЕ-ДАА ШИМЧЕП ЧОРУУР ЭТ-ХӨРӨҢНИҢ СОСТАВЫ

Table with columns: ч/в №, Шимчеп турар эт-хөрөгизиниң объектиси, Медээлериниң тайылбыры, Киргүзүү. Rows include items like 'Өске-даа шимчеп чорур эт-хөрөңги, ооң иштинде Эге капиталже кирбээн эт-хөрөңги'.

* бир эвес эт-хөрөгизиниң иңдиг хевирлери чаңгыстан көвей болза, айттыңган эт-хөрөгизиниң даңзын аңгы даңзы-биле кирир болза эки, а бердинген адаккы одуругга оларның түң баланстыг (артыкшылдыг) өртээн айтыр

3 көзээ.

ШИМЧЕВЕС ӨНЧҮНҮҢ ОБЪЕКТИЛЕРИНИҢ ДАҢЗЫЗЫ

(бүдүрүлгениң, организацияның, албан чериниң ады)

Table with columns: ч/в №, Шимчевес өнчүнүң объектиси, Шимчевес өнчүнүң объектисиниң дугайында медээлер чылдың январь 1-де байдал-биле, Шүдүдөлү (мун рубль), Хуужудар аргазы. Rows include items like 'Шимчевес өнчүнүң объектиси ады (бүдүрүлгениң, организацияның, албан чериниң ады)'.

Удуртукчузу ч. ТЧ
Кол бухгалтер ч. ат салыр (ф.а.а., телефон, факс)
Картаны болгаш даңзыны тургускан ч. ат салыр (ф.а.а., телефон, факс)

Тыва Республиканың 2007 чылдың июнь 28-те №712 доктаалыга Капсырмалга Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр эргелелинде

(Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне органының ады) турар күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң база күрүне эрге-чагырга органның ажилдакчылары эргелелдериниң органның Тыва Республиканың төлээлекчилери кылдыр томуйлаткан, чылдың январь 1-де байдал-биле, ажык акционерлиг ниитилелдериниң ДАҢЗЫЗЫ

Table with columns: ч/в №, Юридиктиг эргелиг албан чериниң долу ады, Юридиктиг адреси, Кодтары (БОНК, ДОНК, ОКОНХ), Кол фондуларның балансы өртөктери (мун рубль), Эге капиталы (мун рубль), Эге капиталда ТР-ниң күрүне өнчүзүндө быжыглаттыңган акциялар (%) азы «Алдын» ТР-ниң төлээзиниң ф.а.а., Даңзы-биле ортук саны (кижи), Хуужудар санал (Аргазы, Хуусаазы (квартал/чыл), Кызыгарлашыны, Садар акциялар-ның саны (%), акцияларның эге өртээ (мун рубль)).

Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелери
Күрүнениң күрүне хөрөгизиниң бүдүрүлгелери
Күрүнениң албан черлери
Ажык акционерлиг ниитилелдер

Table with columns: 7, 8, 10 болгаш 14 одуруглар-биле түмү

Даңзыны тургускан Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссияны тургузары болгаш ооң Дүрүмүн болгаш составын бадылаарының дугайында

2007 чылдың октябрь 26 №968 Кызыл хоорай

Шажын каттыжышкынынары-биле кады ажилдажылганы адырынга Тыва Республиканың күрүне политиказын сайзырадыжыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза: 1. Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссияны тургузар. 2. Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырлары-ның талазы-биле Комиссияның коштунган составын бадылаар. 3. Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссияны дугайында коштунган Дүрүмү бадылаар. 4. Бо доктаалды «Шың болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 26-да №968 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссияның составы

Чызыл хоорайн Аппаратының комплекстиг социал-экономикажык көпкүлдү эргелелиниң начальниги; А. А. Кандан — Тыва Республиканың иштин хөрөктер сайындының оралакчызы (чөпшээрешкени-биле); М. Б. Кенин-Лопсан — 60 Маадыр аттыг национал музейиниң эртем ажилдакчызы, төөгү эртемериниң доктору (чөпшээрешкени-биле); У. С. Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайындының оралакчызы; С. Д. Оюн — Тыва Республиканың Улут Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты (чөпшээрешкени-биле); С. Н. Пеганова — Федералдыг бүрткөл албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы (чөпшээрешкени-биле); О. М. Хомушук — Тываның күрүне университетиниң эртем талазы-биле проректору, философия эртемериниң доктору, шажынчы (чөпшээрешкени-биле)

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 26-да №968 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссияның дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити чүүл
1.1. Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле Комиссия (моон сонгаар-Комиссия) доктаалал ажилдап турар коллегиялдыг орган болур болгаш Тыва Республиканың девискээринде шажын каттыжышкынынарының кады ажилдажылганы адырынга күрүне политиказын боттандыраарыга, күрүне эрге-чагырга органның биле тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазын дүүштүрерин хандыраар.
1.2. Комиссия бодунуң ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязы, Тыва Республиканың Конституциязы, Россия Федерациязының Тыва Республиканың хоойлужудулгалары болгаш амыг бо Чурумун удуртулга болдураар.
1.3. Комиссияның кежигүннерин Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының удуртукчуларының санындан эрге-дужаал талазы-биле төлээлеринден, күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнының девискээр эргелелдериниң сорулгалдыг удуртукчуларының оларның чөпшээрешкени-биле томуйлаар.
1.4. Комиссияның ажилынга Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының болгаш тус чер бот-башкарылга органнының күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнының девискээр органнының удуртукчулары болгаш специалисттер, чуугалажыл турар айтырларга албан хамаарылгалыг бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын удуртукчулары кириштирил болур, а база сонугалдыг шажын организацияларын төлээлерин Комиссияның ажилына кириштирери-биле чалап ал болур.
1.5. Комиссияның чанынга эксперт чөвүүлдерин болгаш аныктын бөлүктөрүн тургузуп ал болур, эксперттерин болгаш консультантларын хаара тудар.
2. Комиссияның сорулгалары болгаш угланышкынынары
2.1. Комиссияның ажил-чорудулгазының сорулгазы болза:
- шажын каттыжышкынынары-биле ажил-чорудулганы адырынга Тыва Республиканың күрүне политиказын мурнады тодардыр;
- шажын каттыжышкынынарының ажил-чорудулгазын адырынга чаңгыс аян политика ажилдап кылыр болгаш боттандыраар.
2.2. Комиссияга дараазында сорулгалар салдынып турар:
- шажын организацияларының кады ажилдажылганы адырынга шажын айтырларының талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнының девискээр органнының, муниципалдыг комиссияларын ажил-чорудулгазын дүүштүрер;
- Комиссияның бүрүн эргезиниң кемчээлине хамаарышкан саналдарны болгаш нормативтиг эрге-хоойлу актыларының телевилелдерин Тыва Республиканың Чазааның Даргазынча, Чызыл Хоорайн оралакчыларының болгаш Тыва Республиканың Чазааның кинерер;
- Тыва Республикага шажын байдалының мониторингиниң организастаар, массалыг информация чөпшөктөрүнө парлаар;
- бодунуң бүрүн эргезиниң кемчээлине айтырлар талазы-биле аналитиктиг справаларны Чазаа Даргазынга Чазаа Даргазының оралакчыларына болгаш Тыва Республиканың Чазааның белеткээр;
- бодунуң бүрүн эргезиниң кемчээлиниң адырынга эртем-инженер ажилдарын организастаар талазы-биле саналдарны белеткээр;
- шажын каттыжышкынынарының айтырларының талазы-биле муниципалдыг комиссияларын ажил-чорудулгазын дүүштүрер;
- бодунуң бүрүн эргезиниң адырынга Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнының болгаш күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнының девискээр органнының ажил-чорудулгазын дүүштүрер;
- Тыва Республиканың бодунуң өнчүзүндө турар өске-даа эт-хөрөгизин болгаш шажын каттыжышкынынарының чөвүлдүг бажынынарын дамчыдып бээр айтырларга талазы-биле саналдарны ажилдап кылыр;
- Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге, күүседикчи эрге-чагырга органнына шажын специалисттерин өөредир болгаш билим беддер талазы-биле саналдарны өөринип көөр болгаш бадылаар.
2.3. Комиссия чылдың аюул планын ажилдап кылдыр, оңу Комиссияның даргазы бадылаар.
3. Комиссияның ажилының регламентиси
3.1. Комиссияның туралын ажилдың планына дүүштүр эрттирер азы эргежок чугула кемчелер талазы-биле ооң даргазының эргелени саналы-биле (дарганың оралакчызы), иш-чала-даа кварталда бирден жээк эвес, бир эвес ол хуралга Комиссия кежигүннериниң чартында эки кези олуржуп турда бүрүн эргелиг болур.
3.2. Комиссияның даргазы чок турган таварылгада ооң эрге-чуулгалыгын Комиссияның даргазының оралакчызына дагытар.
3.3. Комиссияның туралын протокол-биле долдураар бир эвес хуралга олуржуп турган Комиссия кежигүннериниң эки кези ол дээш бадылаан болза, шимтириниң хуулээп алдынган деп санаар Комиссияның туралын протоколунга Комиссияның секретары атты салыр болгаш Комиссияның даргазы бадылаар.
3.4. Бодунуң бүрүн эргезинге дүүштүр Комиссияның хуулээп алган шимтирин, Комиссияның даргазы (даргазының оралакчызы) бадылаар, оңу күүседир-биле кирген Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органны, күрүне бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организацияларын күүседир албан.
3.5. Комиссияның бүрүн эргезинге хамаарышкан айтырлар талазы-биле бодунуң ажил-чорудулгазын боттандыраарыга эргежок чугула материалдарны Тыва Республиканың күрүне эргелелини органнында, тус чер бот-башкарылга органнындан, а база албан черлеринден, организациялардан болгаш эрге-дужаалдыг кижилерден Комиссия алыр эргелиг.

Арыскан ортумақ школазының 75 чылынга

БАШТАЙГЫ ШКОЛАЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Төөгүже хая көрнүп...

Улуг-Хем кожуунунун Арыскан ортумақ ниити билиг школазы бо хүннерде 75 чыл оюн демдегелеп эрттирер. Ол Тываның баштайгы ажиттынган школаларының бирээзи.

1932 чылда кончуг айыраң-каас чечек шыпкан, көктүг-шыктыг Улуг-Алаак деп черге чаңгыс майгынныг чайлаг школазы ажиттынган. Чайлаг школазының баштайгы өөреникчилеринге Түлүш Бегзи, Макар Конгул-оол, Монгуш Дамба-Сүрүн, Агарбаа Түлүш, Самдан Бүлчүн, Илья Дөңгүр-оолович Кызыл-оол, Чолдай Түлүш, Торай Сат олар хамааржыр. Ол үеде Улуг-Алаакка 30 ажыг арбанныг Шагаан-Арыг суму Соведи турган. Чайлаг школазының баштайгы башкылары бооп, Биче-оол Сат, Доспан Түлүш ажилдаан.

1936-37 чылда ийи өрээлдиг школаны туткаш, эге школаны ажиткан. Аңаа уругларны үжүк-бижикке Түлүш Балган, Артына, Шывак деп башкылар өөредип турган.

1938-39 өөредилге чылында 8 өрээл бажыны школа кылдыр туткан. Ону улус шуут-ла «есес өрээл» деп адай берген. Уруглары школага өөренип турда, ада-иези хүнезин кылдыр тараа, чөплек, саржаг болгаш дүлгөн ээдин эккеп бээр турган. Өөредилге май 1-де төнер, өөреникчилер тараар. Чайын өрге өлүрер онаалга алыр турганын улуг назылыглар сактып чугаалажыр. Эге школаны дооскан өөреникчилер улаштыр Шагаан-Арыгның школазынга өөренип турган.

1949 чылда школа 7 чыл школазы апарган, оон директорунга Владимир Ханаевич Бүдүге ажилдап чораан. Ынчан орус башкылар кичээлдер эрттирерге, тыва башкылар очулдуруп өөредип турган. Ол үениң интернационалчы башкылар коллективиниң одуруунга Ооржак Делег, Шыырап, Адыг-Түлүш Шактар-оол, Шивит Сергей, Шивит Варвара, Вера Ивановна Мурникова дээш, оон-даа өскелер ажилдап турган.

1948 чылдың март айда Кожайның, Көдүргениң, Дөргүннүн арааттары каттышкаш, «Искра» колхозту Арысканга тургускаан Колхозтун Салмак Түлүш баштаан 30 ажыг кижиге составтыг тудуг бригадазы тудуг ыяжын кезип белеткээш, август айның төнчүзүндө чаа школаның тудуун доозупканнар. 1948 чылдың сентябрь 1-де Арыскан суурга Николай Ажыевич Баазаңның директорлааны эге школа ажиттынган.

1954 чылда «Искра» биле Белдир-Кежинге турган «Кызыл Тук» колхозтарны каткаш, «Партияның XIX съездизи» колхоз кылдыр эде адаан. Оон төвүнге Арыскан суурну колхозчулар бадылап алган. Колхоз даргазынга Кыргыз Сономавич Сырбыкай соңгуткан. Ол-ла чылын Улуг-Алаактың школазын Арыскан суурже көжүрүп эккелгеш, ажыг лалга кириген соонда, 10 чылдың ортумақ школазы ажиттынган. Арысканнның эге школазының бажынын интернат кылдыр эде дерээн.

1961 чылдан эгелеп, ортумақ

школа 8 чылдыг апарган.

1977 чылда «Тыва тудуг» трезиниң көжүп чоруур механизас-таттынган тудугжулар колонназы 320 өөреникчиге көрдүнген чаа 2 каът школаның тудуун эгелээш, 1978-79 өөредилге чылында ажыг-лалче кирип хүлээткен. Школаның директорунга Очур Молосколович Даржай томуйлаткан. А 1982-83 өөредилге чылында ортумақ школа тургустунган.

Бо хүнге дээр эрткен 75 чылдарның дургузунда уругларга эртем-билиг бээр дээш могаг-шылаг чок ажилдап чораан башкыларны маңаа демдеглевес арга чок. Оларга Варвара Санчаевна Шивит, Сергей Сергеевич Шивит, Майл-оол Чодун-оолович Оюн, Александра Суруяевна Сат, Татьяна Кыргысовна Көшкендей, Дарыймаа Сатовна Чүлдүм, Делег Кокколаевич Ооржак, Аркадий Бадыгырович Долбур-оол, Григорий Сергеевич Балбай-оол, Надежда Кунгаевна Сенди, Ольга Сыгыр-ооловна Дөңгүр-оол, Лидия Барабановна Севээн, Рита Кызыл-ооловна Сенди, Надежда Анатольевна Начинак болгаш өскелериниң-даа ажылы мактанчыг болгаш чоргааранчыг.

Улуг-Алаактың чайлаг школазындан эгелээн төөгүлүг школа-выс бо эрткен үе дургузунда та чеже-чеже чаштарны өстүрүп, өөредип кижизиткен дээрл. Оларның аразындан хөй-хөй башкылар, эмчилер, эртемнер, ат-сурагылыг кижилер, янзы-бүрү мергежилдин кадрлары үнген. Оларның элээн кажын маңаа адап көрей.

И. К. Дөңгүр-оол – Тываның бирги эртемдени, К. А. Бичелдей – филология эртемнериниң доктору, Тыва Республиканың Чазааның Канцеляриязының удуртукчузу, В. М. Оюн – Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы, С. К. Долгар – экология болгаш бойдус курлавырларының сайыды, А. Т. Балган, К. И. Кечил – Россия Федерациязының алдарлыг эмчилери, В. А. Хемер-оол болгаш К. М. Чүлдүм – кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчылары, К. Т. Хунан – РФ-тиң алдарлыг чурукчузу, А. Д.-Б. Сат – РФ-тиң хүндүлүг донору, А. К. Бойбу – ТР-ниң Чазааның Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожууннарда төлээзи, И. М. Көшкендей – ТР-ниң Улустун хөөмейжизи, А. С. Көшкендей – ТР-ниң алдарлыг артизи, С. Х. Биче-оол – ТКУ-нуң технология кафедрасының эргелекчизи болгаш өскелер-даа. Оларга арысканчылар кезээде чоргаарланып чоруур бис.

Бо хүннерде школада 23 башкы 130 өөреникчини 12 класс-комплектте өөредип турар. Школаның директору Ч. М. Кыргыс, өөредилге болгаш кижизидилге талазы-биле оралакчылары А. Х. Самдан, А. С. Д. Сүрүү база-ла бо школаның доозукчулары. Олардан аңгыда

Арыскан школазының 1957 чылдың башкылар коллективи.

ортумақ, дээди эртемнерни чедип алгаш төрээн школазында ажилдап чоруурларга Р. К. Сенди, Л. Б. Севээн, Н. А. Начинак, А. К. Калдар-оол, М. М. Найдан-оол, Л. Н. Тас-оол, М. Х. Даваакай, Ч. М. Сырбыкай, В. В. Хаялдай, А. В. Калбак-кыс, Ш. Ч. Доктугу, А. Ч. Тюлюш, М. Б. Наважап, А. Ш. Көшкендей хамааржыр. Школаның бөгүнгү коллективи 75 харлап турар школазының ажил-амыдыралы республиканың школаларының ажил-херектеринден чыда калбазын дээш буттарының эртем-билиин, арга-дуржулганы бичини салгакчыларны өөредип-кижизидеринге харам чокка өргүп, кызып ажилдап чоруурлар.

Сөөлгү эрткен үш чылдарда школаның чедип алганы чедиш-кинери эвээш эвес. 2005-06 өөредилге чылының түнелинде школа

кожуун чагыргазының 3-кү чергениң диплому, 15 муң рубль-биле шаңнаткан. 2006-07 өөредилге чылында ада-ие-биле ажылды эки организастаны дээш школа Улуг-Хем кожуунун өөредилге килдизиниң тускай шаңгалын алган. Школа чанында уругларның чайгы дыштанылга лагери кожуунга бирги черни ээлээш, кожуун чагыргазының 10 муң рубль түнигү шаңгалын алган. Школаның башкылары өөредилге-кижизидилге ажилынга чедишкени дээш сумуун, кожуунун өөредилге килдизиниң, Өөредилге ямызының шаңгал-макталдарын үргүлчү ап турарлар. Назы четпээннер ортузунга эки ажылы дээш база корум-чурум үрээшкенин болдурбааны-биле кожуунун иштики херектер килдизини өөрүп четтиришкени болгаш хүндүлел

бижиктерин сөөлгү эрткен 5 чыл дургузунда ап келген.

Школавыстан 75 чыл дургузунда аңгы-аңгы чылдарда доозуп үнген болгаш аңаа өөренип чоран алдар-аттыг чаңгыс чер-чурттуг-ларывыска кезээде чоргаарланып чоруур бис. Оларның ажил-ижинге моон-даа соңгаар чогаадыкчы чедишкенин күзеп, төрээн Тыва-выстың бурунгаар хөгжүл-дезинге улуг үлүг-хуузу ам-даа кирип, ынак школазының 75 харлаан юбилейинге киржип кел-зинер деп чалааш, «Арыскан ортумақ школазының эжин силерге ажык!» деп кыйгырыг-биле чүүлүмү доостум.

Ч. М. КЫРГЫС,
Арыскан школазының
директору.

*Узуп төнмес эртем-номнуг,
Школавыс чоргааранчыг*

АЖЫЛЫМГА УЛУГ ДЕТКИМЧЕ БОЛГАН

Бо чылын бистиң шко-лавис 75 харлаан. Кижиниң назыны-биле дөң-нээр чүве болза, ол узун орук болур.

Мынча хөй чылдарның дургузунда, шынап-ла, школавыстың эргинин та чеже чаштар арта басып, та чеже доозукчулар амыдыралды оруунче төптенип үнмээн дээрл.

Мен 1984 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, төрээн суурумнун школазынга башкы болуп, күш-ажылы оруумнун эге базымдарын кылдым. Аныяк кижиге баштайгы дээрзинде бергелер хөй-ле турган. Хоочун, арга-дуржулгалыг башкылар Дырыңмаа Сатовна Чүлдүм, Татьяна Кыргысовна Көшкендейниң байлак арга-дуржулганы өөренип, оларның чагыг-сүмезин дыңнап чорааным ажылымга кончуг улуг дуза-деткимче болган. Улуг баш-

кыларның ачызында дыңзыгып, бергелерни ачып эрткеннге өөрүп, хоочун башкыларга четтиргеним илередип чоруур мен.

Амгы үеде школада 130 өөреникчи бар. Школавыстың директору Чечеймаа Минчир-ооловна Кыргыс коллективти чогаадыкчы арга-дуржулга-биле үре-түнелдиг удуртуп турар. Школа амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажилдап турар: бүдүн компьютер класы-биле дериттинген. Ында 2 дугаар класстан 11 класка чедир өөреникчилерге кичээлдерни эрттирип турар. Англи дыл кичээлдерни база-ла 2-ги класстан эгелээн. Башкы кижиниң ажилдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр дээш директоруvus кызымак, чүткүлдүг кижиге. Школавыс арыг-силиг, чырык, чылыг. Кожуунда эки ажылдыг школаларның санында кирип турар. РФ-тиң Президенти В. В. Путинниң идепкей-биле ажилдап эгелээн «Өөре-

дилге» мурнады хөгжүдер национал телевиделдин шугуму-биле эрткен чылын башкыларның август чөвүлел хуралында 15 муң рубль акша шаңгалын алдывыс.

Башкы кижиниң ажылы белен эвес. Көдээ суурда чурттап-ажылдап чоруур башкылар мону кончуг эки билир. Чоинун ажы-төлүн өөредип кижизидеринден аңгыда, суурнуң хөй-ниити ажылынга киржилгези база турар.

Ажылывыс берге, харын-салгалыг-даа болза, 20 ажыг чылдарда чаңгыс коллективте кады ажилдап чоруур башкы коллегаларым Надежда Кунгаевна Сенди, Лидия Барабановна Севээн, Рита Кызыл-ооловна Сенди, Любовь Түлүшевна Сат арга-дуржулгавысты солчуп, школа-выста аныяк башкы кадрларга арга-сүмезисти берип чоруур бис.

Н. А. НАЧИНАК,
школада хоочун башкы.

